

Utjecaj rizičnih ponašanja roditelja na pojavu problema u ponašanju mladih

Galić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:026028>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA
DIPLOMSKI STUDIJ SOCIJALNOG RADA

Matea Galić

**UTJECAJ RIZIČNIH PONAŠANJA RODITELJA NA POJAVU
PROBLEMA U PONAŠANJU KOD MLADIH**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: prof.dr.sc. Marina Ajduković

Zagreb, kolovoz 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Problemi u ponašanju.....	2-5
a. Oblici problema u ponašanju.....	5-8
b. Eksternalizirani problemi u ponašanju.....	8-10
c. Internalizirani problemi u ponašanju.....	10-13
d. Spolne razlike.....	13-15
3. Etiologija delinkventnog ponašanja.....	15-16
a. Pattersonova teorija prisile.....	16-17
b. Moffittina teorija kontinuirane i adolescentne delinkvencije.....	17-18
4. Teorije rizičnih ponašanja.....	18-19
a. Biološke teorije.....	19-21
b. Sociološke teorije.....	21-23
5. Obitelj i problemi u ponašanju mladih.....	23
a. Alkoholizam.....	23-24
b. Korištenje opojnih sredstava.....	24-25
c. Zatvor.....	25-27
6. Zaključak.....	27
7. Literatura.....	28-31

Utjecaj rizičnih ponašanja roditelja na pojavu problema u ponašanju mladih

Sažetak:

U ovom radu naglasak se stavlja na utjecaj obitelji na djecu u razdoblju adolescencije, s posebnim naglaskom na roditeljska rizična ponašanja te kako ona utječu na pojavu problema u ponašanju mladih. Specifičnost problema u ponašanju će se objasniti kroz etiologiju delinkventnog ponašanja kroz sagledavanje problema iz perspektive različitih bioloških i socioloških teorija. Konačno, ispitati će se utjecaj roditeljskog korištenja alkohola, opojnih sredstava te služenje kazne zatvora kao prediktor pojave problema u ponašanju kod njihovih mladih potomaka.

Ključne riječi: rizični čimbenici, roditelji, mladi društveno neprihvatljivog ponašanja, problemi u ponašanju, delinkvencija, utjecaj roditelja

The influence of parents' risky behavior on the occurrence of behavioral problems in young people

Abstract:

In this assignment, the emphasis is placed on the influence of the family on children in the period adolescence with the special emphasis on parents' risky behavior and how it affects the occurrence of behavioral problems in young people. The specificity of behavioral problems will be explained through the etiology of delinquent behavior by analyzing the problem from the perspective of different biological and sociological theories. Finally, the impact of parental use of alcohol, drugs and their imprisonment will be examined as a predictor of behavioral problems in their young offspring.

Key words: risk factors, parents, youth with socially unacceptable behavior, behavioral problems, delinquency, parental influence

Izjava o autorstvu rada

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala rad:

Utjecaj rizičnih ponašanja roditelja na pojavu problema u ponašanju kod mladih i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Matea Galić

Datum: 02.08.2023.

1. UVOD:

Pitanje rizičnih čimbenika i pitanje problema u ponašanju odavno su interesirali istraživače iz različitih dijelova svijeta. Sam pojam rizičnih čimbenika predstavlja utjecaj na osobu koje mogu u većoj ili manjoj mjeri povećati pojavu problema u ponašanju, kao i njegov napredak kroz određeno vrijeme (Žeger, 2018.). Rizične čimbenike dijelimo u nekoliko kategorija, a to su: genetski ili biološki rizični čimbenici, individualni i vršnjački rizični čimbenici, rizični čimbenici povezani sa školom, rizični čimbenici povezani s obitelji te rizični čimbenici povezani sa zajednicom (Đuranović i Opić, 2013.).

Probleme u ponašanju mladih različiti autori definiraju na svoj način, no glavna obilježja problema u ponašanju su ta da se takvim ponašanjima krše određena zakonska i društvena pravila koja na poslijetku štete osobama koji ih čine, ali mogu imati štetne posljedice i na širu društvenu zajednicu u kojoj oni žive (Car, 2021.).

U pogledu utjecaja rizičnih ponašanja roditelja na pojavu problema u ponašanju mladih, osobito su važni rizični čimbenici povezanim s obitelji. U rizičnih čimbenike povezane s obitelji ubrajamo: probleme u obitelji, obiteljske konflikte, povijest visokorizičnih ponašanja u obitelji te neadekvatna ponašanja roditelja kao modela (Žeger, 2018.).

Obitelj predstavlja primarnu zajednicu te je ujedno i glavni izvor socijalizacije za članove iste. Iako takva zajednica može biti topla i podržavajuća okolina, postoje i situacije u kojima obitelj predstavlja rizik za pojavu problema u ponašanju (Domjanović, 2022.).

Određeni aspekti obiteljskih odnosa kao što su roditeljska toplina, bliskost, privrženost i prihvaćanje djeteta mogu biti ujedno i zaštitni ili rizični čimbenik za pojavu problema u ponašanju mladih. Ukoliko u obitelji postoji osjećaj bliskosti, prihvaćenosti, privrženosti i topline to će ujedno predstavljati čimbenike zaštite za pojavu problema u ponašanju (Domjanović, 2022.). Međutim, ukoliko u obitelji postoji nedostatak navedenih aspekata, ono može predstavljati čimbenik rizika za probleme u ponašanju (Domjanović, 2022.).

Dakle, možemo primjetiti kako obiteljska zajednica, osobito utjecaj roditelja, snažno utječe na formiranje različitih vrsta ponašanja mladih, uključujući i delinkventna ponašanja (Car, 2021.). Stoga ćemo u ovom radu kroz analizu dosadašnjih istraživanja i njihovih rezultata dobiti dublji uvid o tome kako su navedena dva problema povezana.

2. PROBLEMI U PONAŠANJU

Ponašanje ljudi različito je u raznim kulturama u svijetu, te postoje razlike u tome što je u kojem društvu prihvatljivo ponašanje, a što je neprihvatljivo ponašanje. Većina ljudskih ponašanja se uče imitacijom po modelu i promatranjem, pa tako i društveno neprihvatljivo ponašanje. Društveno neprihvatljivo ponašanje javlja se kad ponašanja osobe odstupaju od uobičajnih ponašanja društvene zajednice u kojoj se nalazi (Lovasić, 2020.) Ona se mogu odvijati i u vršnjačkim grupama, što je uočljivo u odnosu prema drugim grupama djece, ali i u grupi među njihovim članovima (Popović, 2021.). Neprihvatljivo ponašanje općenito možemo opisati kao asocijalna, antisocijalna i delikventna ponašanja koja krše zakonske odredbe. Tu uključujemo ponašanja kao što su konzumacija alkohola, konzumacija psihoaktivnih tvari, posjećivanje kladionica i kockarnica, vandalizam, nasilje, izostajanje s nastave i druga rizična ponašanja (Anđelić, 2018.). Osobine koje dijele mladi s problemima u ponašanju su asocijalna i antisocijalna ponašanja, socijalno neprilagođena ponašanja, nasilnost, prkos, egoizam, egocentrizam, autodestruktivna i destruktivna ponašanja, emocionalna i društvena nezrelost te neprijateljsko raspoloženje prema drugima (Car, 2021.).

Asocijalna ponašanja označavaju ponašanja koja nisu u skladu s društvenim normama, ali nisu pravno sankcionirana. Antisocijalna ponašanja su ponašanja koja su u sukobu s društvenim normama te je ono najbližije pojmu delinkvencije koja se veže uz stariju djecu. Socijalna neprilagođenost javlja se kao reakcija na niz stresnih događaja, trauma ili promjena te može utjecati na prolazne poremećaje u ponašanju (Car, 2021.). S obzirom na intenzitet i opasnost društveno neprihvatljivih ponašanja, ona se mogu podijeliti na: rizična ponašanja, teškoće u ponašanju te poremećaje u ponašanju (Tadić, 2021.).

Poremećaje u ponašanju možemo definirati kao sve pojave koje pogađaju pojedinca u većoj i u manjoj mjeri te negativno utječu na njegovo okruženje, kao što je primjerice obitelj (Raić, 2016.). Pojam problema u ponašanju često se u literaturi još spominje u nekoliko različitih naziva, a to su neprihvatljiva ponašanja, delikventna ponašanja te rizična ponašanja. Preduvjet takvih ponašanja jest razvoj ozbiljnih problema u ponašanju (Tadić, 2021.).

Njih možemo pratiti u odnosu na društvenu okolinu osobe, pri čemu se navodi da se problemi u ponašanju često prvo očituju u obiteljskoj zajednici te se dalje šire na širu lokalnu zajednicu u kojoj osoba živi (Raić, 2016.). Temeljni kriterij za definiranje problema u ponašanju je da pojedinac svojim ponašanjima odstupa od pravila ponašanja društvene zajednice u kojoj živi i

ugrožava zajednicu u kojoj živi (Popović, 2021.). Ono predstavlja kompleksan fenomen koji nema jednoznačnu definiciju, no ono što možemo zaključiti jest da problemi u ponašanju ometaju mladu osobu u svakodnevnom funkcioniranju te da zbog odstupanja od normi društvene zajednice zahtijevaju stručnu pomoć (Tadić, 2021.).

Probleme u ponašanju možemo podijeliti u dvije skupine: problemi u ponašanju u užem smislu i problemi u ponašanju u širem smislu. U užem smislu odnosi se na ponašanja kojima dolazi do kršenja zakonskih odredbi, dok u širem smislu ono predstavlja pristunost rizičnih oblika ponašanja (Tadić, 2021.). Osim toga, možemo ih podijeliti i na većinske i manjinske, pri čemu pod većinske spadaju krađe, teške fizičke povrede, teške droge, silovanje; dok se pod manjske ubrajaju lakše droge, vandalizmi i tučnjave (Popović, 2021.). Činjenje određenih kaznenih djela ovisi i o inteligenciji osobe. Tako primjerice, osobe sa sniženom inteligencijom češće čine kazneno djelo silovanja, dok osobe s višom inteligencijom čine kaznena djela kao što je krivotvorenje podataka (Popović, 2021.).

Nadalje, probleme u ponašanju možemo podijeliti na aktivni oblik problema u ponašanju koji ubrajaju agresivnost, laganje, svađa i nametljivost te pasivni oblik u kojeg ubrajamo povučenost, nezainteresiranost, potištenost (Popović, 2021.). Adolescencija, odnosno mladenaštvo, predstavlja razvojno razdoblje od 11. godine do 20. godine, no granice se pomiču i do 25. godine zbog situacijskih promjena u društvu kao što su duži period obrazovanja, duža ovisnost o roditeljima, kasnije zapošljavanje (Čorić, 2016.).

Za pojavu problema u ponašanju, razdoblje adolescencije pogodno je zbog smanjene odgovornosti koju mladi ljudi imaju. Problemi u ponašanju kod mladih često započinju laganjem i prkosom, bježanjem od kuće i uporabom alkohola i psihoaktivnih tvari (Popović, 2021.). To se često događa zbog želje za neovisnošću od strane roditelja. Ukoliko se na ovakva ponašanja ne reagira i ne kontroliraju se na samom početku pojavljivanja, ovakva ponašanja mogu eskalirati do ozbiljnijih problema (Popović, 2021.). Adolescencija, kao razdoblje formiranja vlastite osobnosti, predstavlja vrijeme kada mlade osobe nastoje postići samostalnost, neovisnost i samoostvarenje u životu. Stoga, u situacijama kada se mladi teško nose sa fizičkim, kognitivnim, emocionalnim i socijalnim promjenama nerijetko dolazi do pojave rizičnih ponašanja (Lovrić, 2021.). Pri pojavi problema u ponašanju, važno je sagledati uzroke u kontekstu interakcije psiholoških, socijalnih i ekonomskih činitelja (Zloković i Vrcelj, 2010.).

Problemi s kojima se adolescenti bave se razlikuju s obzirom na njihovu dob. Tako u ranoj adolescenciji koja obuhvaća razdoblje od jedanaest do četrnaest godina javlja se problem ranjivosti te tjelesnih promjena, anksioznosti zbog promjene sustava školovanja te financijski problem kojeg nerijetko nastoje riješiti krađom. Osim toga, u ovoj fazi dolazi i do početka eksperimentiranja s alkoholom, drogama, cigaretama (Lovrić, 2021.).

U razdoblju od petnaest do sedamnaest godina kao razdoblje srednje adolescencije dolazi do zanimanja za spolni identitet i iskustvo te vršnjaci dobivaju više pažnje nego obitelj što može dovesti do obiteljskih konflikata (Lovrić, 2021.). U kasnoj adolescenciji, od osamnaeste do dvadeset prve godine, dolazi se do faze autonomije gdje mladi se zapošljavaju, odlaze na fakultet te se fokusiraju na partnera. Odnosi s roditeljima u ovoj dobi su poboljšani te mladi od roditelja očekuju podršku pri ostvarenju samostalnog života (Lovrić, 2021.). S obzirom da je razdoblje mladenaštva razdoblje razvoja i ranjivosti, ono je podložno za razvijanje rizika kao što su korištenje psihoaktivnih substanci, cigareta te alkohola (Čorić, 2016.).

Korištenje sredstava ovisnosti mogu stvoriti probleme sa zakonom te imati ozbiljne posljedice za psihičko i tjelesno zdravlje mlade osobe (Čorić, 2016.). Djeca i mladi su osobito podložni utjecaju okoline – vršnjaka i obitelji, pa samim time različite situacije kojima su oni izloženi u obitelji ili u vršnjačkom društvu mogu dovesti do pojave rizičnih ponašanja kao što su konzumacija alkohola, droga, rizičnih seksualnih ponašanja te bježanja od kuće (Zloković i Vrcelj, 2010.). Tako istraživanje Čorić (2016.) za rezultate pokazuje kako je upravo adolescentska dob najčešća pri pojavi simptoma internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Činjenje određenih neprihvatljivih ponašanja ovisi i o grupi kojoj osoba pripada. Subkultura predstavlja svaki dio populacije koji se razlikuje od šire društvene zajednice po određenoj karakteristici. Često pripadnici subkulture dijele ista ili slična iskustva ili probleme, pa se tako mogu stvoriti hiphop subkulture, hipiji, punkeri, skupine navijača (Knežević, 2017.).

Karakteristika takvih subkultura je da one uglavnom odbijaju vrijednosti i norme društvene zajednice u kojoj se nalaze te iskazuju alternativne vrijednosti i norme. Upravo zbog mogućnosti slobodnog izražavanja i djelovanja sukladno vlastitim uvjerenjima, mladi često postaju članovi vršnjačkih subkultura (Knežević, 2017.). Tako rizična, kriminalna, neprihvatljiva ponašanja kojima mladi štete kako sebi i široj društvenoj zajednici nerijetko ostavljaju negativne posljedice na radne, obrazovne i društvene aspekte života mlade osobe te utječe na njihova postignuća (Car, 2021.).

Pri objašnjenju neprihvatljivog ponašanja mladih trebamo obratiti posebnu pažnju osobinama ličnosti mladih, među kojima su najvažniji upornost, tolerancija na frustraciju te emocionalna stabilnost (Anđelić, 2018.).

U literaturi se navodi da mlade osobe s obilježjima emocionalne nestabilnosti, osjećajem uznemirenosti i odbačenosti, razdražljivosti, inferiornosti i ljubomore se često teže nose sa zahtjevima okoline te češće ulaze u konfliktne situacije s društvenom okolinom u kojoj žive, što u konačnici može dovesti i do težih kriminalnih aktivnosti (Anđelić, 2018.).

a. Oblici problema u ponašanju

Priručnik Američke psihijatrijske asocijacije sadrži petnaest dijagnostičkih kriterija koji su potrebni da bi se određeno ponašanje okarakteriziralo kao poremećaj ponašanja te je važno da barem jedan od kriterija treba biti prisutan unazad šest mjeseci. U takva ponašanja možemo ubrojati agresivnost, prijetnje, zastrašivanja, nasilje, krađe, prisile na seksualni odnos, uništavanje imovine, piromanija te korištenje oružja (Lovasić, 2020.). Stoga, generalno kriminalne djelatnosti mladih osoba možemo podijeliti na: imovinska kaznena djela; kaznena djela protiv života i tijela; kaznena djela protiv dostojanstva, ličnosti i morala te ostala kaznena djela (Popović, 2021.).

Imovinska kaznena djela možemo podijeliti na:

- a) Teške krađe – krađa u trgovinama, na kiosku, provala u stanove
- b) Lakše krađe – krađa vrijednih stvari ili novaca
- c) Razbojništva
- d) Krađe motornih vozila
- e) Prevare

Ova vrste kaznenih djela postaju sve popularnija zbog sve veće važnosti materijalne dobrobiti osoba i koliko toga si osoba može priuštiti. U situaciji kada svojim radom i znanjem si osoba to bogatstvo kojem teži ne može priuštiti, nerijetko nastoji to ostvariti ilegalnim putem kroz prevare i krađe (Popović, 2021.).

Iako su najčešći imovinski kaznena djela teške i lakše krađe, nerijetko se događa da se lakše krađe, poput krađe vrijednih stvari ili novaca, ne prijavljuju te zbog toga treba biti oprezan pri zaključivanju o njihovim podacima (Popović, 2021.).

Kazneno djelo protiv života i tijela koju mlade osobe najviše čine je nanošenje lakših tjelesnih ozljeda, dok su nanošenje težih tjelesnih ozljeda i ubojstva rijeda. Također, ovakva kaznena djela češće čine stariji maloljetnici (Popović, 2021.). U odnosu na kazneno djelo protiv tijela kao kaznena djela najčešće se pojavljuje problem silovanja i seksualnog zlostavljanja. Istraživanja navode da osim muškaraca srednje životne dobi, najviše seksualnih kaznenih djela čine muške osobe u dobi od 18 do 30 godina (Lovasić, 2020.).

Seksualno zlostavljanje možemo definirati kao neprimjerena seksualna dodirivanja osobe ili udvaranje osobi bez njezinog pristanka. Silovanje, odnosno prisila na spolni odnos, predstavlja ozbiljnu tjelesnu povredu vaginalnim, oralnim ili analnim odnosom. Ozbiljnost ovog problema raste ovisno o tome je li počinjeno individualno ili grupno te je li zlostavljanje izvršeno nad djetetom ili maloljetnikom (Lovasić, 2020.). Ukoliko ovu vrstu kaznenog djela čine adolescent, češće se ova vrsta nasilja čini nad djetetom ili nad vršnjakom. U slučaju seksualnog nasilja nad djetetom, počinitelj češće iskazuje depresivna i anksiozna ponašanja. Međutim, slučaju seksualnog nasilja nad vršnjacima većinom je žrtva ženska osoba koja je slabija od napadača te napadač češće pokazuje agresivnost i nasilnost te se nerijetko koriste vatreno oružje kako bi zadržali dominaciju nad žrtvom nasilja (Popović, 2021.).

Agresivno ponašanje mogu se pokazati kroz iskazivanje bijesa, suprostavljanje, nasilnih obrasaca ponašanja te bježanja. Ono može biti usmjereno prema osobi, životinji ili stvari te se dijeli na fizičku agresiju i verbalnu agresiju (Lovasić, 2020.). Agresivnost u osobi može dovesti do pojave nasilja među vršnjacima. Upravo se nasilje među vršnjacima povezuje s većim rizikom od korištenja vatrenog oružja te uporabe psihoaktivnih tvari kod mladih, što dovodi do povećanja ozbiljnost problema u ponašanju (Popović, 2021.).

Kod već spomenutne konzumacije opojnih sredstava ovisnosti, uz mladenaštvo se najviše pojavljuje problem korištenje alkohola, droga i cigareta. Korištenje alkohola u slobodno vrijeme u mnogim je društvima svijeta prihvatljiva i uobičajna pojava, osobito kada su u pitanju različite proslave i druženja (Lovasić, 2020.).

Razina alkohola u krvi može se podijeliti na nekoliko razina:

- a) Obuzetost alkoholom (0,00 – 0,50 ‰ alkohola u krvi) – dolazi do povećanja osjećaja samopouzdanja
- b) Pripito stanje (0,5 – 1,00 ‰ alkohola u krvi) – izostanak samokritičnosti, narušena koordinacija pokreta, osjećaj prividne povećane sposobnosti
- c) Jače pripito stanje (1,00 – 1,50 ‰ alkohola u krvi) – osjećaj pospanosti, moguće povraćanje, slabije intelektualne funkcije
- d) Pijano stanje (1,50 – 2,50 ‰ alkohola u krvi) – nemogućnost rasuđivanja, vrtoglavica i gubitak ravnoteže te česta pojava agresivnosti prema drugima
- e) Teži oblik pijanstva (2,51 – 3,50 ‰ alkohola u krvi) – gubitak ravnoteže, teturanje, poteškoće s govorom, osoba „vidi duplo“, ubrzan rad srca
- f) Duboko nesvjesno komatozno stanje ($> 3,50\text{‰}$ alkohola u krvi) – usporeni pokreti tijela, proširene zjenice, snižena tjelesna temperatura, nereagiranje na podražaje iz okoline

Duboko nesvjesno komatozno stanje izuzetno je opasno jer predstavlja najviši stupanj intoksikacije alkoholom koja može dovesti i do smrti (Lovasić, 2020.). Također, određene razine intoksikacije alkoholom mogu dovesti do pojave drugih problema u ponašanju kao što su primjerice krađe, sukobi, rizično upravljanje vozilom, seksualno zlostavljanje. Zbog toga nerijetko dolazi do konflikata i nasilja među vršnjačkim grupama mladih koji pri korištenju alkohola se mogu osjećat važnije i hrabrije (Popović, 2021.).

Kako bi povećali osjećaj ugone i zabave, mladi se često odlučuju eksperimentirati s drogama. Osjećaj ugone koji droge inicijalno pružaju ostvaraju mogućnost i želju za ponovno korištenje istih (Lovasić, 2020.). Najčešća konzumacija opojnih sredstava događa se u razdoblju od petnaeste do dvadeset četvrte godine života, pri čemu muškarci češće konzumiraju droge nego žene (Popović, 2021.). Marihuana se navodi kao najčešće sredstvo ovisnosti koji mladi koriste te je ujedno jedno od opojnih sredstava koji mladi mogu najlakše nabaviti za upotrebu, i to na mjestima kao što su škola, kafić, ulica (Lovasić, 2020.).

Osim marihuane, čak 24% odraslih osoba i 16% mladih osoba konzumiraju kanabis, pri čemu istraživanja pokazuju da čak 47,5% mladih osoba je probalo kanabis prije svojeg osamnaestog rođendana (Popović, 2021.).

Od ostalih droga najčešće korištene droge su ecstasy, kokain i heroin, no u puno manjoj mjeri pri čemu iste koristi manje od 2% odraslih osoba. Pri tome, u pogledu razlika u spolu, mladi muškog spola češće započinju eksperimentiranje s drogom korištenjem marihuane, dok mladi ženskog spola započinju korištenjem tableta (Lovasić, 2020.).

Još jedan od oblika ovisnosti koji je prisutan kod populacije mladih jest pušenje cigareta. Nikotin, kao psihokativna tvar u cigaretama, razlog je stvaranja ovisnosti te zbog koje pušači osjete apstinencijske reakcije ukoliko ih prestanu koristiti (Lovasić, 2020.).

Osim nikotina, u cigaretama su sadržane brojne štetne tvari negativno utječu na zdravlje osobe koja ih koristi. Korisnici cigareta češće su spremniji eksperimentirati s korištenjem drugih sredstava ovisnosti, kao što su marihuana ili alkohol (Lovasić, 2020.).

b. Eksternalizirani problemi u ponašanju

Eksternalizirani problemi u ponašanju mogu se opisati kao nedovoljno kontrolirajuća, ekscesivna i antisocijalna ponašanja kojima osoba izaziva problem u društvu. Eksternalizirana ponašanja se definiraju kao agresivna, impulzivna i negativistička ponašanja koja mogu dovesti do sukoba sa zakonom (Burić, 2016.). Takva se ponašanja vrlo prepoznatljiva u društvu jer osobe na taj način štete društvu u kojem žive. Eksternalizirana ponašanja mladih su ponavljajuća ponašanja kojima mladi se suprotstavljaju normama i ugrožavaju prava drugih ljudi te rijetko imaju kontrolu nad vlastitim ponašanjem (Čorić, 2016.). Takve osobe se rijetko smatraju problematičnima, nego svoja ponašanja nastoje opravdati utjecajima okoline ili okolnostima slučaja (Tadić, 2021.).

UNICEF-ovo istraživanje iz 2003. godine provedeno nad hrvatskim školarcima vezano uz nasilje u školama je dobilo za rezultat da je 10,4% djece i mladih izloženo nasilju od strane vršnjaka i to kontinuirano kroz nekoliko mjeseci. Slične rezultate dobilo je i istraživanje provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama u kojem je iz uzorka od preko 15 000 školaraca njih čak 29,9% sudjelovalo u nasilju, pri čemu je 13% su činitelji nasilja, 10,6% su bili žrtve nasilja te 6,3% su bili ujedno i žrtve i počinitelji nasilja (Čorić, 2016.).

Eksternalizirane probleme karakteriziraju nepoštovanje socijalnih vrijednosti, neprijateljski odnos te ljutnja i frustriranost. Najčešće eksternalizirane probleme možemo podijeliti u nekoliko podskupina:

- Nepoštivanje autoriteta i pravila ponašanja – nepoštivanje zahtjeva i zapovijedi drugih, ponašanje bez kompromisa, bez spremnosti za popuštanje, tvrdoglavost
- Laganje – iskrivljavanje istine, ne govorenje istine, izmišljanje priča ili popunjavanje poznate istine kojima se nastoji postići određena korist
- Bježanje od kuće – dugotrajni rezultat odgoja od strane roditelja
- Agresivnost – namjerno nanošenje štete drugim osobama, životinjama ili stvarima
- Hiperaktivnost – problem održavanja pažnje te impulzivnost i pretjerana aktivnost
- Poremećaj ophođenja (Tadić, 2021.).

Hiperaktivni poremećaj karakteriziraju hiperaktivno, slabo usklađeno ponašanje koje dovodi do nepažnjom i smanjenom ustrajnosti pri izvršavanju svakodnevnih zadataka s kojima se osoba susreće. On se češće javlja kod muške djece, čak četiri do pet puta češće nego kod djevojčica (Žeger, 2018.).

Kako bi se osobi dijagnosticirao hiperaktivni poremećaj, važno je da osoba ima neke od navedenih obilježja:

- Motorički nemir u rukama i nogama – vodi od osjećaja unutarnjeg nemira osobe
- Nemogućnost mirnog sjedenja
- Nemogućnost zadržavanje pažnje pri utjecaju vanjskih podražaja
- Teško slijedi upute
- Prijelazak s jedne na drugu aktivnost bez da je prethodnu aktivnost dovršio
- Često govorenje
- Upadanje u riječ drugim osobama
- Prekidanje tuđe aktivnosti, npr. igre
- Gubljenje važnih stvari u kući i u školi

Poremećaji ophođenja, prema pravilima DSM-IV, često su povezani s ranim seksualnim odnosima, korištenjem sredstava ovisnosti te riskatnim ponašanjima. Što se ranije takva ponašanja pojave, to je veća mogućnost da će takva osoba u odrasloj dobi razviti antisocijalni poremećaj ličnosti (Žeger, 2018.).

Kako bi se dijagnosticirao poremećaj ophođenja, potrebno je da unazad dvanaest mjeseci su prisutna tri ili više navedenih obrazaca ponašanja te unazad šest mjeseci je prisutan barem jedan od navedenih obrazaca ponašanja:

- Agresija prema ljudima ili životinjama – nasilni obrasci ponašanja, korištenje predmeta kojima se mogu nanijeti fizičke ozljede, okrutnost prema životinjama i ljudima, prisila na seksualne odnose, pljačke, razbojništvo
- Uništavanje imovine – piromanija, uništavanje imovine druge osobe
- Prijevarena i krađa – provale u tuđe posjede, provale u automobile, laganje, prijevare, krađe
- Ozbiljna kršenja pravila – bježanja iz roditeljske kuće, bježanje iz škole, ne izvršavanje školskih obveza (Žeger, 2018.).

Hrvatsko istraživanje s osobama koje su osuđene i izdržavale kaznu u Lepoglavi pokazale su za rezultat da su među sudionicima najzastupljeniji rani oblici problema u ponašanju agresivni oblici ponašanja. Najčešći oblici takvih agresivnih oblika ponašanja su neposlušnost u obitelji, školi i na javnom mjestu, sudjelovanje u tučnjavama među vršnjacima, svađanje te drskost prema autoritetu (Žeger, 2018.).

Rezultati američkih istraživanja navode određene čimbenike koji povećavaju rizik za pojavu poremećaja ophođenja, kao što su: nezaposlenost u velikim gradovima, razdovjenost članova obitelji, slabe mogućnosti obrazovanja, utjecaj subkultura te niski socioekonomski status osobe (Žeger, 2018.). Također, veliki utjecaj za pojavu problema ophođenja ima i obiteljski faktori kao što su nasilje i zanemarivanje u obitelji, nedostatak pravila i discipliniranja djece, smanjen nadzor djece, problemi između partnera, odbacivanje djeteta od strane roditelja te rizična ponašanja roditelja (Žeger, 2018.).

c. Internalizirani problemi u ponašanju

Internalizirani problemi u ponašanju nazivaju se još i pretjerano kontrolirajućim ponašanjima. Takva ponašanja definiraju se kao depresivno i povučeno ponašanje pri čemu osoba takva ponašanja stvara prema samom sebi, a ne prema okolini (Burić, 2016.). Ona su često zanemarena u društvu upravo iz razloga što su usmjerena prema samoj osobi, a ne prema

zajednici u kojoj se ta osoba nalazi. Zbog toga takve osobe često se suočavaju s osjećajem straha, tuge, sramežljivosti i napetosti (Čorić, 2016.).

Autorica Tadić (2021.) navodi da kod 70% osoba koji su iskazivali internalizirane probleme u razdoblju adolescencije, kasnije u odrasloj dobi su imali psihičke probleme. Mladi s internaliziranim problemima u ponašanju iskazuju negativna i destruktivna ponašanja prema sebi te često dovode do potrebe za prisutnosti i pomoći od drugih osoba (Čorić, 2016.).

Osim toga, internalizirani problemi su prisutniji kod ženskih osoba, nego što su kod muških osoba (Žeger, 2018.).

Internalizirane probleme možemo podijeliti u nekoliko podskupina:

Tablica 1.: Internalizirani problemi u ponašanju (Tadić, 2021.).

<p style="text-align: center;">Plašljivost</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Prisutnost straha koji nije razmjeran uzroku istog - Osjećaj uznemirenosti, znojenja, zbunjenosti, napetosti koja nije uzrokovana objektivnim razlozima - Osjećaj nesigurnosti i smanjenog samopouzdanja osobe - U školskom okruženju često je prisutna nedovoljna motiviranost za izvršavanje zadataka i učenjem, prisutna socijalna isključenost od vršnjaka - Mladi u strahu od ispitnih situacija, javnih govora te socijalnih kontakata s drugim ljudima
<p style="text-align: center;">Potištenost</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Poremećaj u ponašanju koji prethodi depresiji - Blaže i kratkotrajnije od depresije - Prepoznaje se po šutljivosti, bezvoljnosti, problemima sa spavanjem, gubitkom apetita, osjećaj tjeskobe i umora - Stresne situacije koje povećavaju rizik pojave potištenosti su: razvod braka roditelja, smrt

	roditelja, vršnjačka odbačenost, nerazumijevanje, prekid ljubavne ili prijateljske veze, školski problemi
Povučenost	<ul style="list-style-type: none"> - Ponašanje koje je okarakterizirano kao pretjerano mirno, tiho, osamljeno - Osobe često nemaju stalne prijatelje, često maštaju te biraju puno starije/mlađe prijatelje - Pri manju socijalnih odnosa, povjerenje u druge se smanjuje te dovodi do povučenosti osobe
Nemarnost	<ul style="list-style-type: none"> - Pasivno i neodgovorno ponašanje prema obvezama i radu uz nedostatak radnih navika - Česta pojava kod djece u situacijama koje stvaraju nelagodu
Lijenost	<ul style="list-style-type: none"> - Nedostatak želje za biloakvom aktivnošću - Često se pojavljuje zbog osjećaja nesamostalnosti i bespomoćnosti - Osjećaj da će određena situacija završiti negativnim ishodom
Problemi s pažnjom	<ul style="list-style-type: none"> - Česti problem kod učenika - Stvara problem u planiranju budućih aktivnosti - Pojava simptoma prije sedme godine života, traje duže od šest mjeseci te smetnje postaju sve češće i teže s vremenom - Osobe često imaju problema s mirnim sjedenjem, planiranjem unaprijed, loše računaju napamet, neurednošću

Na razvoj internaliziranih problema u ponašanju utječu razni faktori kao što su osobine ličnosti osobe, njegov temperament te utjecaj okoline u kojoj se nalazi (Burić, 2016.). Obitelj je stoga primarna zajednica koja utječe na razvoj ličnosti djeteta te samim time je važno da ona predstavlja sigurno i toplo mjesto kako bi došlo do stvaranja pozitivne slike o sebi kod djece.

No, ukoliko postoji pretjerana ili nedovoljna kontrola djeteta ili ono odrasta u obitelji u kojoj je zanemaren, ono može negativno utjecati na samopoštovanje djeteta te dovesti do negativne

slike o sebi. Upravo na taj način obitelj može dovesti do pojave internaliziranih problema ponašanja (Žeger, 2018.).

d. Spolne razlike

Pripadnost određenom spolu može biti prediktor pojave i učestalosti određenih vrsta problema u ponašanju. Upravo zbog toga mnogi istraživači odlučili su ispitati utjecaj spola na delinkventna ponašanja mladih osoba.

Tako je autorica Čorić (2016.) provela istraživanje pojavnosti internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod mladića i djevojki koji pohađaju srednju školu u Splitu i Čakovcu. U istraživanju su sudjelovali 544 adolescenata koji su samostalno ispunjavali upitnik o rizičnim ponašanjima.

Tablica 2: Spolne razlike u pojavnosti simptoma internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Čorić, 2016.).

SIMPTOMI	MUŠKI SPOL	ŽENSKI SPOL	UKUPNO
INTERNALIZIRANI	0,4%	2,8%	3,2%
EKSTERNALIZIRANI	14,3%	9,6%	23,9%
ISTODOBNO	25,2%	47%	72,2%
BEZ SIMPTOMA	0,4%	0,4%	0,7%

Pogledom u tablicu rezultata istraživanja možemo vidjeti kako je kod djevojaka više prisutna pojavnost simptoma internaliziranih problema u ponašanju (2,8% : 0,4%) te istodobne pojavnosti internaliziranih i eksternaliziranih simptoma (47% : 25,2%), dok je kod mladića veći postotak pojavnosti simptoma eksternaliziranih problema u ponašanju (14,3% : 9,6%) (Čorić, 2016.).

Takvi rezultati idu u skladu i s drugim istraživanjima provedenima na području Republike Hrvatske. Istraživanje provedeno u Splitu na uzorku od 156 učenika gimnazije za rezultate je dobilo da mladići iskazuju veću razinu rizičnih i delinkventnih ponašanja u odnosu na djevojke. Ono se očituje osobito u pogledu ponašanja kao što su autoagresivna ponašanja, nasilnička ponašanja, krađe, razbojništva te zlouporaba psihoaktivnih tvari (Vuko, 2016.).

Autor Ricijaš i suradnici (2010.) metodom samoiskaza su proveli istraživanje o rizičnim ponašanjima sa zagrebačkim srednjoškolcima. Među rizičnim ponašanjima najzastupljeniji su bezvoljnost i rastresenost u školi, koji obuhvaća čestice vezane uz pospanost, nezainteresiranost i brzopletost. Mladići više iskazuju agresivna ponašanja nego djevojke, no u pogledu markiranja te korištenja psihoaktivnih tvari ne postoji značajna razlika između spolova (Ricijaš i sur., 2010.).

Muški adolescenti koji imaju ozbiljne obiteljske probleme te nad kojima roditelji imaju lošiju kontrolu češće se druže s vršnjacima s problemima u ponašanju i sami iskazuju probleme u ponašanju. Kod adolescentica veća pojava delinkventnih ponašanja također je povezana sa slabim roditeljskim nadzorom i kontrolom te čestim druženjem s vršnjacima s problemima u ponašanju (Vrselja i sur., 2018.).

Osim navedenih problema u ponašanju, adolescencija predstavlja razdoblje života u kojem dolazi do veće važnosti seksualnosti u životu osobe. Spolna aktivnost osobe može prerasti u seksualna rizična ponašanja ukoliko osoba rano stupi u seksualne odnose, ima veliki broj partnera te izbjegava korištenje kontracepcije i usluge zdravstvene skrbi (Vuletić, 2012.).

Upuštanja u seksualne odnose često se događa zbog osjećaja znatiželje, dosade, eksperimentiranja ili dokazivanja drugima. Ona može postati rizična ukoliko osoba ima iluziju o neranjivosti, odnosno uvjerenje da se njemu ili njoj neće dogoditi neželjena trudnoća ili spolno prenosiva bolest te je osoba zbog toga manje oprezna pri seksualnim aktivnostima (Vuletić, 2012.).

Ostala rizična ponašanja mogu biti povezana s pojavom rizičnih seksualnih ponašanja. Tako primjerice, konzumacija alkohola kod djevojaka može dovesti do ranijeg stupanja u spolne odnose a kod mladića do ne korištenja kontracepcije pri spolnim odnosima (Vuletić, 2012.).

Također, odnos s obitelji predstavlja prediktor za pojavu rizičnih seksualnih ponašanja. Istraživanja navode da ukoliko mlada osoba dolazi iz obitelji u kojoj je uspostavljena dobra komunikacija te pozitivan odnos s roditeljima koji imaju dobru kontrolu nad djecom, veća je

vjerovatnost da će ta osoba kasnije posatati seksualno aktivna, imati će manji broj partnera te će češće koristiti kontracepciju (Vuletić, 2012.).

3. ETIOLOGIJA DELINKVENTNOG PONAŠANJA

Na pojavu problema u ponašanju kod mladih osoba utječu razni unutarnji te vanjski čimbenici. Čimbenici rizika predstavljaju različite utjecaje na ponašanje pojedinca koja mogu dovesti do pojave i mogućeg napretka problema u ponašanju osobe (Žeger, 2018.).

Navedene čimbenike možemo podijeliti u nekoliko kategorija, a to su:

- a) genetski ili biološki čimbenici,
- b) individualni ili vršnjački čimbenici
- c) čimbenici povezani sa školskim okruženjem
- d) čimbenici povezani s društvenom zajednicom
- e) čimbenici povezani s obitelji (Đuranović i Opić, 2013.).

S obzirom na odabranu temu, od navedenih rizičnih čimbenika važno nam je pitanje utjecaja rizičnih čimbenika povezanih s obitelji. Rizični čimbenici povezani s obitelji mogu se podijeliti na: probleme u obitelji, obiteljske konflikte, povijest visokorizičnih ponašanja u obitelji te neadekvatna ponašanja roditelja (Žeger, 2018.).

Autorica Popović (2021.) navodi četiri modela obitelji koji imaju utjecaja na probleme u ponašanju mladih, a to su:

1. Zanemarujuća obitelj u kojoj su djeca prepuštena samima sebi i ne postoji nadzor nad njima;
2. Konfliktne obitelji – sukob u odnosu roditelj-dijete te u odnosu roditelj-roditelj. U obiteljima je učestalo obiteljsko nasilje te djeca na taj način uče rješavati svoje probleme nasilnim putem;
3. Devijantne obitelji - roditelji iskazuju devijantno ponašanje, očekuje se da će njihovi potomci u budućnosti iskazivati ista ponašanja;

4. Kaotične obitelji - nema jake međusobne povezanosti među članovima, nedovoljna briga roditelja o potomcima te roditelji sami često ne funkcioniraju dobro u društvenoj zajednici u kojoj žive

Primjećujući izuzetnu važnost obiteljskog okruženja na devijantne oblike ponašanja djece, autorica Popović (2021.) navodi dvije teorije razvojne psihopatologije: Pattersonova teorija prisile te Moffittina teorija kontinuirane i adolescentne delinkvencije.

a. **Pattersonova teorija prisile**

Pattersonova teorija prisile jedna je od teorija koja spada u skupinu socijalno-interakcijskih teorija. Ona navodi kako se rano antisocijalno ponašanje uči unutar obiteljskog okruženja u interakciji s članovima obitelji, dok se razvoj kasnog delinkventnog ponašanja mladih razvija pri smanjenoj roditeljskoj kontroli i nadzoru pri čemu se delinkventna ponašanja uče treningom devijantnosti u vršnjačkim grupama (Vrselja, 2010.).

Prema Pattersonovoj teoriji, postoje dvije vrste delinkventnih mladih, a to su: mladi s ranim početkom delinkvencije i mladi s kasnim početkom delinkvencije (Popović, 2021.).

Rani delinkventi probleme u ponašanju iskazuju rano u adolescenciji ili pri kraju srednjoškolskog obrazovanja. Problemi u ponašanju mladih uglavnom se pojavljuju u obiteljima u kojima roditelji nemaju adekvatne roditeljske sposobnosti niti nadzor nad djecom te su prisutne prisilne interakcije članova obitelji (Popović, 2021.).

U jednakoj mjeri postoji negativan utjecaj na mlade ukoliko u obitelji ne postoji dovoljna kontrola roditelja kao i u obiteljima u kojima je kontrola roditelja uz oštro i nekonzistentno discipliniranje djece (Popović, 2021.). Osim toga, postoje određene karakteristike roditelja koje povećavaju rizik delinkvencije djece, a to su: kriminalna ponašanja roditelja, niža razina obrazovanja roditelja te loš materijalni status obitelji (Vrselja, 2010.).

Osim interakcije unutar obitelji, Pattersonova teorija navodi i važnost utjecaja druženja s delinkventnim vršnjacima koji se razvija pri neadekvatnim roditeljskim postupcima te nedovoljnoj kontroli i nadzoru mladih od strane roditelja (Vrselja, 2010.). Neadekvatnost roditeljskog odgoja može dovesti do toga da djeca imaju nerazvijene socijalne vještine te iskazuju agresivne obrasce ponašanja i neposlušnost prema vršnjacima koju su naučili u obiteljskom okruženju, što dovodi do odbačenosti od strane društva.

U tome slučaju, osobe koje su odbačene od društva počinju se udruživati u vlastite grupe društva, zajedno s drugom odbačenom djecom koja najčešće također iskazuju nedostatak socijalnih vještina (Vrselja, 2010.). U grupama devijantnih vršnjaka često dolazi do oblikovanje ponašanja kroz trening devijantnosti kroz podržavanje i poticanje antisocijalnih ponašanja, ali i samog delinkventnog ponašanja (Vrselja, 2010.).

Za razliku od rane delinkvencije, kasna se delinkventna ponašanja odvijaju u kasnijim godinama adolescencije. Takvi mladi imaju bolje razvijene socijalne vještine od mladih s ranom pojavom delinkvencije, no imaju slabije razvijene socijalne vještine od nedelinkventnih vršnjaka (Vrselja, 2010.). Za pojavu kasne delinkvencije karakteristično je druženje s drugim delinkventnim vršnjacima koja se javlja pri smanjenom nadzoru i kontroli roditelja.

Ova teorija navodi da mladi kod kojih se delinkvencija pojavljuje u ranom razdoblju adolescencije imaju veći rizik za nastavkom delinkvencije u kasnijoj adolescenciji, ali i u odrasloj dobi (Šincek, 2007.).

b. Moffittina teorija kontinuirane i adolescentne delinkvencije

Moffitt objašnjava rano javljanje delinkventnog ponašanja poteškoćama u neuropsihološkom funkcioniranju, kao što su primjerice težak temperament ili sniženim intelektualnim sposobnostima. Takve poteškoće utječu i na uspostavu i tijek komunikacije s obitelji te socijalizaciju sa širom društvenom okolinom, pri čemu takva osoba nerijetko pokazuje antisocijalne oblike ponašanja (Šincek, 2007.).

Osim bioloških faktora, teorija naglašava i važnost odnosa mlade osobe s roditeljima te samog roditeljskog ponašanja na pojavu ranog delinkventnog ponašanja. Mlade osobe koje odrastaju u nepovoljnim obiteljskim uvjetima kao što su nepodržavajuća obiteljska okolina, loši materijalni uvjeti odrastanja, niže razina obrazovanja roditelja, kriminalna ponašanja roditelja te neadekvatna ponašanja i discipliniranja od strane roditelja češće će iskazivati probleme u ponašanju, osobito ukoliko oni već imaju određene neuropsihološke deficite (Vrselja, 2010.).

Moffitt je dokazao Moffittina teorija kontinuirane i adolescentne delinkvencije navodi kako se delinkventna ponašanja nastavljaju tijekom cijelog života pojedinca (Šincek, 2007.). Na kontinuiranu delinkvenciju utječu i dva neurološka deficita: verbalni deficit i deficit izvršnih

funkcija. Tako je istraživanjem verbalni deficit kod dječaka bio povezan s poremećajima ponašanja, osobito s hiperaktivnim poremećajem i težim održavanjem pažnje (Vrselja, 2010.).

Deficit izvršnih funkcija također je povezan s kontinuiranom delinkvencijom mladih na način da dovodi do poteškoća prilikom učenja te iskazivanju impulzivnosti i nemogućnosti održavanja pažnje. Rezultati istraživanja pokazali su da dječaci s izrazitim problemima u ponašanju u razdoblju od deset do trinaest godina pokazuju veću impulzivnost od vršnjaka koji ne iskazuju delinkventna ponašanja ili su takva ponašanja bila prisutna određeno vrijeme (Vrselja, 2010.).

Tako ova teorija navodi da se kasna delinkvencija javlja u razdoblju adolescencije u kojoj mladi nerijetko oponašaju rizična ponašanja njihovih vršnjaka. Stoga se novi mladi s problemima u ponašanju priključuju starijim delinkventima koji kroz duže vrijeme iskazuju probleme u ponašanju (Šincek, 2007.).

Za razliku od Pattersonove teorije, Moffitt navodi da se delinkventna ponašanja kod mladih događaju upravo kako bi dobili osjećaj zrelosti te stekli neovisnost od roditeljskog autoriteta. U pogledu razlike u spolu, istraživanja provedena od strane Moffitta pokazuje razliku u omjeru 10:1, pri čemu dječaci u većoj mjeri iskazuju probleme u ponašanju u usporedbi s djevojčicama (Popović, 2021.).

Kao i ranija spomenuta Pattersonova teorija prisile, i Moffittina teorija kontinuirane i adolescentne delinkvencije navodi kako mladi koji iskazuju delinkventna ponašanja u ranom razdoblju adolescencije, najčešće će se tako nastaviti ponašati i u odrasloj dobi (Popović, 2021.).

4. TEORIJE RIZIČNIH PONAŠANJA

Kako bi objasnili i bolje shvatili važan i kompleksan društveni problem kao što su problemi u ponašanju mladih, važno je problem sagledati iz perspektive i objašnjenja različitih teorija koje su se kroz povijest pojavljivale. Teorije ću podijeliti u dvije skupine: sociološke teorije i biološke teorije.

Pri objašnjenju devijantnih oblika ponašanja, biološke teorije i sociološke teorije razlikuju se s obzirom na čimbenike utjecaja na pojavu istih. Navedeni čimbenici se mogu podijeliti na

endogene ili egzogene čimbenike (Lovasić, 2020.) Tako biološke teorije objašnjavaju pojavu kriminalnih ponašanja osobe s biološkim čimbenicima, pri čemu se navodi da određene biološke karakteristike osobe mogu djelomično ili potpuno utjecati na pojavu kriminalnih ponašanja (Car, 2021.).

Biološke teorije su dakle one koje devijantna ponašanja objašnjavaju endogenim čimbenicima ponašanja, odnosno osobinama ličnosti osobe, psihološke osobnosti, emocijama, navikama, interesima i drugim unutarnjim obilježjima osobe (Lovasić, 2020.).

S druge strane, sociološke teorije naglašavaju važnost društva i njihovih očekivanja za pojedinca, društvenih normi i društvenih pravila na pojavu kriminalnih i devijantnih ponašanja pojedinca (Car, 2021.).

Pojedinac kao društveno biće često je uključeno u različite društvene grupe. Takve grupe mogu biti obiteljska zajednica, grupa vršnjaka, prijateljska grupa ili grupa na poslu te među njima nerijetko postoje razlike u očekivanjima, pravilima i normama ponašanja. Upravo zbog toga pojedinac se prilagođava specifičnim pravilima i očekivanjima grupe u kojoj se nalazi u tom trenutku (Car, 2021.).

Stoga, sociološke teorije navode da egzogeni čimbenici kao kulture i norme društva u kojem osoba živi, obiteljski odnosi te faktori u odnosu s drugim društvenim grupama djeluju kao uzrok devijantnog ponašanja osobe (Lovasić, 2020.).

4.1. Biološke teorije

Biološke teorije objašnjavaju da se devijantna i kriminalna ponašanja osoba pojavljuju pri utjecaju bioloških faktora unutar pojedinca (Car, 2021.). Tako pobornici ove teorije polaze od pretpostavke kako postoje određene genetske predispozicije ili različitosti koje mogu utjecati na pojavu problema u ponašanju kod osoba s navedenim karakteristikama (Lovasić, 2020.).

U nastavku ću navesti samo neke biološke teorije koje su nastojale pokazati povezanost između problema u ponašanju i određenih bioloških čimbenika i predispozicija koji su na takva ponašanja utjecali.

Antropološka teorija

U prošlosti se spominjao i fenomen „rođenog zločinca“ u sklopu antropološke teorije prema kojem devijantne osobe imaju tjelesne karakteristike, kao što su: velika vilica, velike uši, veći broj prstiju na rukama ili nogama, visoke jagodične kosti te neosjetljivost na bol (Lovasić, 2020.). Začetnik teorije, talijanski psihijatar Cesare Lombroso svoje je tvrdnje nastojao potvrditi istraživanjima obujma i veličine mozga, pri čemu zaključuje razlike između kradljivaca, ubojica i silovatelja. Prema navedenim istraživanjima, kradljivci imaju nisko zabačeno čelo; ubojice imaju usku lubanju dok silovatelji imaju sploštenju lubanju (Car, 2021.).

U današnjici, takav se pristup napustio zbog nedostatka potvrde takvih tvrdnji modernim istraživanjima (Lovasić, 2020.).

Teorija agresivnosti

Također, biološke teorije objašnjavaju pojavu agresivnosti kod osobe navode razlike u agresivnosti među različitim osobama pri čemu su te razlike nastale pri utjecajem genetskih čimbenika kao što su predispozicije osobe, utjecaj određenih hormona te mehanizama kontrole agresivnih ponašanja (Žeger, 2018.).

Teorija nasljeđa

Teorija nasljeđa jedna je od najvažnijih i najpoznatijih bioloških teorija. Ona navodi kako su problemi u ponašanju uzrokovani nasljeđem, odnosno pojedinim tjelesnim ili psihičkim nasljednim osobinama (Car, 2021.). Prema stajalištu zagovaratelja teorije nasljeđa, osobe s problemima u ponašanju djeluju pod utjecajem nasljenih osobina iz obitelji.

Takvu pretpostavku često dokazuju primjerima obitelji s višegeneracijskim kriminalnim i devijantnim oblicima ponašanja. Također, nerijetko se u ovoj teoriji povezuje siromaštvo obitelji s kriminalnim i devijantnim oblicima ponašanja članova (Car, 2021.).

Psihoanalitička teorija

U pogledu devijantnih ponašanja, teoretičari i zagovaratelji psihoanalitičke teorije Sigmund Freud i Alfred Adler navode da različite traume u razdoblju djetinjstva mogu dovesti do

nedovoljnog razvijanja *ega* i *superega*, pri čemu ulogu u ponašanju osobe preuzima *id* (Car, 2021.). Pri tome, *ego* predstavlja ljudski razum, mišljenje i svijest; *superego* predstavlja moralnu svijest koja nam pomaže o vrednovanju našeg ponašanja kao dobro ili loše; a *id* predstavlja naš nagonski dio osobnosti i apsolutno zadovoljavanje vlastitih želja (Car, 2021.).

Stoga, devijantne osobe pri utjecaju *ida* koji prevladava nad utjecajem *ega* i *superega*, usmjerava devijantnu osobu na egoistično zadovoljavanje vlastitih želja i potreba pri čemu može doći do ignoriranja i kršenja društvenih pravila i normi, kao i zakonodavnih pravila (Car, 2021.).

4.2. Sociološke teorije

Za razliku od bioloških teorija, sociološke teorije navode važnost utjecaja društva na pojavu devijantnih oblika ponašanja, odnosno ispituju kako odnosi pojedinca s užom i širom društvenom zajednicom i njegovo funkcioniranje istog u zajednici utječe na pojavu kršenja normi i pravila zajednice u kojoj se nalazi (Car, 2021.). Također, zagovaratelji socioloških teorija navode važnost društvenih nejednakosti te društvenog okruženja kao utjecaja na ponašanje osoba unutar zajednice (Lovasić, 2020.).

Međutim, sve sociološke imaju nekoliko zajedničkih segmenata:

- a. Socioekonomski čimbenik utječu na ponašanja pojedinca i šire društvene zajednice
- b. Delinkventna i kriminalna ponašanja međusobno su povezani sa siromaštvom i društvenim nejednakostima
- c. Suprotnost vrijednosti šire društvene zajednice i vrijednosti subkulture (Lovasić, 2020.).

Neke od važnijih socioloških teorija su: teorija učenja, teorija etiketiranja, teorija diferencijalne asocijacije te teorija anomalije.

Teorija učenja

Teorija učenja, odnosno socijalizacijska teorija navodi kako se devijantna ponašanja uče u socijalizaciji s okolinom. Francuski sociolog Gabriel Tarde navodi da su devijantne osobe često naučene takvom ponašanju od djetinjstva (Popović, 2021.). Prema teoriji učenja, ponašanja osobe se uče kroz socijalizaciju sa zajednicom, usvajanjem pravila i normi društva pri čemu

osoba može biti nagrađena ili odbačena ovisno o tome pridržava li se osoba tih normi zajednice (Car, 2021.).

Tako primjerice, u odnosu roditelj – dijete u kojem dijete ima osjećaj sigurnosti i ima povjerenja u roditelja vjerovatnije je da će dijete poštovati i uvažavati roditeljeve stavove i vrijednosti (Domjanović, 2022.). Ova teorija osobito je korisna pri objašnjavanju agresivnih ponašanja, pri čemu se spominju tri načina. Prvi predstavlja instrumentalno učenje, odnosno kaže da se agresivna ponašanja uče jer postoji pozitivno potkrepljenje od drugih osoba (Žeger, 2018.). Zatim, klasičnim uvjetovanjem pri čemu dolazi do povezivanja agresivnog ponašanja i pojedinog podražaja iz okoline te učenje po modelu, odnosno po uzoru na drugu osobu (Žeger, 2018.).

Teorija etiketiranja

Howard Becker, pobornik teorije etiketiranja, smatra da reakcija zajednice u kojoj osoba živi ima izniman utjecaj na samo ponašanje te osobe. Stoga se delinkventna ponašanja gledaju u odnosu ponašanja osobe te reakcija ili sankcija koja zajednica daje za takva ponašanja (Car, 2021.). Dakle, neko ponašanje se smatra delinkventnim tek kada ga pripadnici zajednice tako okarakterizira. Odnosno, kada se većina pripadnike neke zajednice složi da je neko ponašanje delinkventno, tada možemo reći da je etiketirano kao delinkventno te se pojedinac ponaša u skladu s danom etiketom (Popović, 2021.).

Devijantna ponašanja možemo podijeliti na primarnu i sekundarnu devijantnost. Pri tome primarna devijantnost predstavlja devijantna ponašanja gdje se devijantne osobe ne percipiraju u skladu s etiketom, dok se u sekundarnoj devijantnosti osoba ponaša u skladu s etiketom i prihvaća ju kao takvu (Car, 2021.).

Etiketiranje osoba i njihovo prihvaćanje etiketa može dovesti do nastavka pojave problema u ponašanju (Popović, 2021.). Takva etiketa dovodi do nižeg socijalnog statusa osobe u zajednici u kojoj živi koja u konačnici može rezultirati dugoročnim isključenjem devijantne osobe iz zajednice te rastom devijantnog ponašanja u budućnosti (Car, 2021.).

Teorija diferencijalne asocijacije

Teorija diferencijalne asocijacije, kao jedna od teorija učenja, probleme u ponašanju osobe objašnjava kroz učenje istih u interakciji s bližom okolinom te da osoba uči takve obrasce ponašanja od ljudi s kojima je okružena (Domjanović, 2022.). Edwin Sutherland pri promatranju devijantnih i nedevijantnih društvenih skupina zaključuje da, pri međusobnom konfliktu skupina, se devijantna ponašanja događaju kroz diferencijalnu asocijaciju pri čemu primarna grupa postaje model za ponašanje drugih (Car, 2021.).

Teorija anomije

Emile Durkheim, utemeljitelj teorije anomije, sam pojam anomije objašnjava kao stanje bez društvenih ograničenja pri čemu dolazi do osjećaja neizvjesnosti koja nerijetko rezultira delinkventnim ponašanjima osobe (Car, 2021.). U trenutcima kada osoba osjeća tjeskobu i neizvjesnost, ona stvara vlastita pravila bez obzira na društveno okruženje u kojem se nalazi. Pri stvaranju vlastitih pravila osoba nerijetko iskazuje probleme u ponašanju. Ukoliko ne postoji reakcija od socijalne okoline, vjerovatno je da će osoba nastaviti se ponašati devijantno (Car, 2021.).

Cloward i Ohlin također navode važnost socioekonomskog statusa osobe. Osobe s nižim socioekonomskim statusom i siromašne osobe često ne mogu ostvariti vrijednosti društva kojima drugi pripadnici zajednice teže te zbog toga se koriste kriminalnim radnjama kako bi ih ostvarili (Domjanović, 2022.). Merton objašnjava da se kriminalna i delinkventna ponašanja pojavljuju pri osjećaju frustracije i nezadovoljstva ukoliko postoji nesrazmjer između društvenih ciljeva i vrijednosti koje se nastoje doseći te načina i sredstava kojima se oni mogu ostvariti (Popović, 2021.).

5. OBITELJ I PROBLEMI U PONAŠANJU MLADIH

5.1. Alkoholizam

Učestalo korištenje alkohola može naškoditi pojedincu koji konzumira alkohol, ali ima i negativan utjecaj na život članova njegove obitelji i prijatelja. Tako su mnoga istraživanja

istraživala kakve učinke na djecu ima konzumacija alkohola od strane roditelja te kakve dugotrajne učinke ostavlja na njih. Pronađeni su dokazi da djeca koja žive u obiteljskoj zajednici s roditeljima koji su ovisni o alkoholu su skloniji kasnijim nepovoljnim ishodima, kao što su zlouporaba tvari, problemi u ponašanju te lošije tjelesno i mentalno zdravlje (Rossow i sur., 2016.).

Istraživanje autorica Vrselja i Glavak Tkalić (2011.) na reprezentativnom uzorku od 887 osnovnoškolaca u dobi od trinaest i četrnaest godina metodom samoiskaza ispitalo je povezanost određenih obiteljskih čimbenika na rizična i delinkventna ponašanja osnovnoškolaca. Rezultati navedenog istraživanja pokazali su da česta konzumacija alkoholnih pića od strane roditelja ima važan utjecaj te su prediktor rizičnih i delinkventnih ponašanja mladih (Vrselja i Glavak Tkalić, 2011.).

Autori Hussong i suradnici (2010.) u svome istraživanju su dobili iste rezultate, odnosno primjećuju iznimnu važnost utjecaja roditeljske ovisnosti o alkoholu na povećane eksternalizirane probleme u ponašanju kod djece.

U skladu s dobivenim rezultatima ovog istraživanja ide i istraživanje Barnow i suradnika, koji su za rezultat dobili da djeca koja u obitelji imaju tri ili više članova uže ili šire obitelji s ovisnosti o alkoholu češće iskazuju rizična i delinkventna ponašanja (Vrselja i Glavak Tkalić, 2011.).

Istraživanje Capaldi i suradnika (2016.) za rezultat je dobilo da majčina konzumacija alkohola, duhana i marihuane povezana s ranijim početkom konzumacije alkohola kod njihove djece. To objašnjavaju činjenicom da majke u prosjeku provode više vremena s djecom nego očevi, stoga je njihovo ponašanje vidljivije i utjecajnije (Capaldi i sur., 2016.).

No, u povezanosti utjecaja roditeljskog alkoholizma i problema u ponašanju mladih često se spominje postojanje bračnih konflikata između roditelja te smanjene emocionalne topline roditelja prema djeci. Tako longitudinalno istraživanje Kellera i suradnika pokazuje da očev alkoholizam dovodi do češćih bračnih konflikata koji neizravno smanjuju emocionalnu toplinu roditelja, što dovodi do pojave eksternaliziranih problema u ponašanju mlade osobe (Vrselja i Glavak Tkalić, 2011.).

5.2. Korištenje opojnih sredstava

Korištenje opojnih sredstava ozbiljan je društveni problem koji nerijetko započinje u razdoblju adolescencije te dovodi do pojave problema u ponašanju. Razlog početka korištenja droga je uglavnom eksperimentiranje i znatiželja mlade osobe, no učestalo korištenje istih često dovodi do pojave ovisnosti (Čavrag, 2017.). Osim ovisnosti o alkoholu, veliki na mlade ostavlja i povijest konzumacije opojnih sredstava od strane njihovih roditelja.

Istraživanje Quinn i suradnika (2019) za rezultat je dobilo da je značajan prediktor uporabe droga među članovima uličnih bandi u dobi od četrnaest godina do devetnaest godina i samo korištenje droga od strane roditelja. Adolescenti čiji su roditelji koristili drogu pred njima ili adolescenti čiji su roditelji im dopustili da koriste opojna sredstva pokazali su visoku razinu umiješanosti u kriminal, delikvenciju, distribuciju droga, opijanje i marihuanu te je vjerojatnije da će koristiti teške droge i počiniti seksualno nasilje (Quinn i sur., 2019.).

U skladu s prethodnim istraživanjem, navodi se da adolescenti s roditeljima koji imaju povijest ovisnosti o alkoholu ili drogama pokazuju niže samopoštovanje, loše mentalno zdravlje. Također, mladi s roditeljima ovisnicima o opojnim sredstvima češće su uključeni u delinkventna ponašanja te sami se upuštaju u konzumaciju droga (Čavrag, 2017.).

Rezultati studije koja je ispitivala utjecaj korištenja droga od strane roditelja kao utjecaj na adolescente također su pokazali da vezanost adolescenata za roditelje koji koriste droge mogu povećati upotrebu droga kod adolescenata. Međutim, rezultati studije su pokazali da se taj učinak može ublažiti ili pretvoriti u zaštitni čimbenik s posljedicom smanjenja korištenja droga kod adolescenata kada roditelji prestanu koristiti droge (Drapela & Mosher, 2007.).

5.3. Zatvor

Neupitano je da roditelji imaju snažan utjecaj na emocije i ponašanja vlastite djece, što je često uvjetovano vlastitim primjerima ponašanja i nošenja s problemima. Stoga, nije začuđujuća činjenica da osuđivanje roditelja i njihovo služenje zatvorske kazne ima neželjene posljedice kako na društvo u kojem osoba živi, kako i na njihovu vlastitu djecu i obitelj (Rakt i sur., 2012.).

Djeca čiji su roditelji osuđeni na kaznu zatvora izložena su rizičnim čimbenicima koji ih stavljaju u rizik za pojavu problema u ponašanju (Aaron & Dallaire, 2010.).

Nekoliko longitudinalnih istraživanja idu u skladu s navedenom činjenicom. Istraživanje Farrington i suradnika (2016.) je za rezultat dobilo da je visoka problematičnost te osuđenost roditelja važan čimbenik rizika za pojavu delinkvencije kod mladih. U skladu s time, istraživanje NeMoyer i suradnika (2020.) pokazalo je da je osuđivanje roditelja u djetinjstvu povezano s delinkventnim ponašanjima mladih, ali nije povezano s i njihovim naknadnim osuđivanjem. Konačno, Capaldi i suradnici (2021.) svojim istraživanjem pokazali su povezanost roditeljske povijesti kroz kriminalna i antisocijalna ponašanja sa sinovima koji imaju 2 ili više uhićenja.

Prema teoriji socijalnog učenja, dijete promatra ponašanja i reakcije roditelja te iste uklapa u vlastita ponašanja. Stoga, mladi s poviješću roditeljskog služenja kazne zatvora imaju tendenciju da izravno imaju intenzivnija negativna iskustva koja su direktno i indirektno povezana s roditeljskom uključenosti u kriminalna ponašanja (Dannerbeck, 2005.).

Tako poremećaji, stres i nestabilnost djeteta zbog očevog zatvora ima ne samo kratkoročne implikacije na socioemocionalni razvoj, nego i dugoročne posljedice u pogledu posljedica na akademske rezultate i postignuća te naknadno i tržište rada (Haskins, 2015.). Osim navedenih posljedica, pronađena je i povezanost agresivnosti kod dječaka čiji su očevi zatvoreni. Postoje dvije hipoteze kojima se ova povezanost nastoji objasniti (Wildeman, 2010.).

Prva sugerira da postoji izravni genetski prijenos ili interakcija gena koja je odgovorna za povezanost očevog zatvaranja i dječake fizičke agresije. Druga sugerira da dolazi do određene promjene u dječakovom životu prije očevog odlaska u zatvor koja uzrokuje očev odlazak u zatvor te veću fizičku agresivnost sina (Wildeman, 2010.).

Jedna od teorija koja objašnjava internalizirane probleme djece čiji su roditelji u zatvoru je teorija dvosmislenog gubitka. Ona opisuje osjećaj neizvjesnog gubitka kojeg pojedinac osjeća kada je član obitelji fizički prisutan, ali psihički odsutan ili kada je član obitelji fizički odsutan, ali psihički prisutan (Johnson & Easterling, 2012.). Kada se dvosmislenost i gubitak doživljavaju istodobno, pojedinac može internalizirati stres i doživljavati negativne psihološke simptome kao što su depresija, tjeskoba te problemi sa spavanjem. Ključna pretpostavka teorije dvosmislenog gubitka je nedostatak društvene potpore i podrške (Johnson & Easterling, 2012.).

Tako je jedno od istraživanja pokazalo da djeca zatvorenika se nerijetko osjećaju prisiljenima da taje činjenicu da su im roditelji u zatvoru, često zbog osjećaja srama i sramote te društvene stigme što dovodi do povlačenja iz društvenih odnosa (Johnson & Easterling, 2012.).

Služenje kazne zatvora od strane roditelja povećava rizik od pojave asocijalnih problema djece koja su povezana s više pozadinskih poteškoća, uključujući individualne razlike, loše roditeljstvo te obiteljska deprivacija (Murray & Farrington, 2005.).

6. ZAKLJUČAK

Društveno neprihvatljiva ponašanja mogu se različito shvatiti u različitim kulturama, no takva antisocijalna, asocijalna i delinkventna ponašanja predstavljaju ponašanja kojima se krše društvene i zakonske norme zajednice u kojoj osoba odrasta. U razdoblju izgradnje vlastite osobnosti i stjecanju neovisnosti kojeg zovemo razdoblje adolescencije, mnogi mladi nerijetko se upuštaju u rizična ponašanja. S obzirom da u adolescenciji mladi često traže prihvaćanje i pripadnost okolini, spremniji su zbog smanjene odgovornosti činiti ono što i njima važne osobe.

Osim vršnjaka koji predstavljaju važan prediktor ponašanja mlade osobe, i obiteljska okolina ima važan utjecaj na obrasce ponašanja koje će mlada osoba iskazivati. Obitelj može biti čimbenik rizika ukoliko ona predstavlja nesigurnu i neprihvatljivu zajednicu za mladu osobu.

Pregledom dosadašnjih istraživanja iz odabrane literature, djeca čiji su roditelji ovisni o alkoholu često iskazuju probleme u ponašanju, sami koriste opojna sredstva te iskazuju loše tjelesno i mentalno zdravlje. U skladu s tim, istraživanja navode da djeca roditelja ovisnika o drogama također iskazuju loše mentalno zdravlje, uključeni su u kriminalne aktivnosti, sami konzumiraju i prodaju opojna sredstva te iskazuju probleme u ponašanju.

U pogledu utjecaja služenja kazne zatvora od strane jednog ili oba roditelja, istraživanja navode da djeca takvih roditelja imaju veći rizik za pojavu rizičnih ponašanja i često iskazuju eksternalizirane probleme u ponašanju kao što je primjerice agresija te internalizirane probleme u ponašanju pri čemu iskazuju sram i strah od stigmatizacije zbog se često povlače i isključuju iz društvenih odnosa s članovima zajednice u kojoj žive.

Takve rezultate Patterson i Moffitt u svojim teorijama objašnjavaju na način da, osim odnosa u obitelji te roditeljskih kompetencija, na povećanje rizika od delinkvenciju utječu i kriminalna ponašanja roditelja. Pri tome, mlada osoba uči negativne obrasce ponašanja u interakciji s obitelji, osobito u obiteljima u kojima roditelji iskazuju rizična i kriminalna ponašanja koja kasnije mlada osoba može prisvojiti i iskazivati u budućnosti.

LITERATURA

1. Aaron, L., & Dallaire, D. H. (2010). Parental incarceration and multiple risk experiences: Effects on family dynamics and children's delinquency. *Journal of youth and adolescence*, 39, 1471-1484.
2. Anđelić, I. (2018). *Mladi i policija* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Educational Sciences).
3. Burić, K. (2016). *Rizična ponašanja djece predškolske dobi* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Teacher Education).
4. Capaldi, D. M., Tiberio, S. S., Kerr, D. C., & Pears, K. C. (2016). The relationships of parental alcohol versus tobacco and marijuana use with early adolescent onset of alcohol use. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 77(1), 95-103.
5. Capaldi, D. M., Wiesner, M., Kerr, D. C., Owen, L. D., & Tiberio, S. S. (2021). Intergenerational associations in crime for an at-risk sample of US men: factors that may mitigate or exacerbate transmission. *Journal of developmental and life-course criminology*, 7(3), 331-358.
6. Car, A. (2021). *Maloljetnička delinkvencija* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Educational Sciences).
7. Čavrag, S. (2017). *Utjecaj ovisnosti roditelja na delikventno ponašanje i ovisnost maloljetnika-Analiza slučaja u Gradu Zagrebu* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Department of Croatian Studies).
8. Čorić, K. (2016). *Istodobna pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod adolescenata* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
9. Dannerbeck, A. M. (2005). Differences in parenting attributes, experiences, and behaviors of delinquent youth with and without a parental history of incarceration. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 3(3), 199-213.
10. Domjanović, B. (2022). *Obitelj kao rizični čimbenik za pojavu delikventnog ponašanja kod djece i mladih* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law).
11. Drapela, L. A., & Mosher, C. (2007). The conditional effect of parental drug use on parental attachment and adolescent drug use: Social control and social development model perspectives. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 16(3), 63-87.

12. Đuranović, M., & Opić, V. (2013). Mogućnosti prevencije rizičnih ponašanja djece predškolske dobi. *Magistra Iadertina*, 8(1.), 101-111.
13. Farrington, D. P., Ttofi, M. M., & Piquero, A. R. (2016). Risk, promotive, and protective factors in youth offending: Results from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of criminal justice*, 45, 63-70.
14. Haskins, A. R. (2015). Paternal incarceration and child-reported behavioral functioning at age 9. *Social Science Research*, 52, 18-33.
15. Hussong, A. M., Huang, W., Curran, P. J., Chassin, L., & Zucker, R. A. (2010). Parent alcoholism impacts the severity and timing of children's externalizing symptoms. *Journal of abnormal child psychology*, 38(3), 367-380.
16. Johnson, E. I., & Easterling, B. (2012). Understanding unique effects of parental incarceration on children: Challenges, progress, and recommendations. *Journal of Marriage and Family*, 74(2), 342-356.
17. Knežević, S. (2017). *Povezanost subkulturne pripadnosti i rizičnih ponašanja adolescenata* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Pedagogy).
18. Krstić, Ž. (2014). Činitelji delikventnog ponašanja. *Jahr: Europski časopis za bioetiku*, 5(2), 323-348.
19. Lovasić, M. (2020). *Devijantna ponašanja adolescenata* (Doctoral dissertation, University North. University centre Varaždin. Department of Nursing).
20. Lovrić, Z. (2021). *Utjecaj kvalitete obiteljskih odnosa i stilova roditeljstva na probleme u ponašanju adolescenata* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Pedagogy).
21. Murray, J., & Farrington, D. P. (2005). Parental imprisonment: effects on boys' antisocial behaviour and delinquency through the life-course. *Journal of Child Psychology and psychiatry*, 46(12), 1269-1278.
22. NeMoyer, A., Wang, Y., Alvarez, K., Canino, G., Duarte, C. S., Bird, H., & Alegría, M. (2020). Parental incarceration during childhood and later delinquent outcomes among Puerto Rican adolescents and young adults in two contexts. *Law and human behavior*, 44(2), 143.
23. Popović, M. (2021). *Devijantno ponašanje mladih s posebnim osvrtom na maloljetničku delikvenciju* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Educational Sciences).

24. Quinn, K., Walsh, J. L., & Dickson-Gomez, J. (2019). Multiple marginality and the variation in delinquency and substance use among adolescent gang members. *Substance use & misuse*, 54(4), 612-627.
25. Raić, K. (2016). *Rizični i zaštitni čimbenici u pojavi razvoja poremećaja u ponašanju* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Educational Sciences).
26. Rakt, M. V. D., Murray, J., & Nieuwbeerta, P. (2012). The long-term effects of paternal imprisonment on criminal trajectories of children. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 49(1), 81-108.
27. Ricijaš, N., Krajcer, M., & Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca—razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, 12(1 (19)), 45-63.
28. Rossow, I., Felix, L., Keating, P., & McCambridge, J. (2016). Parental drinking and adverse outcomes in children: A scoping review of cohort studies. *Drug and alcohol review*, 35(4), 397-405.
29. Šincek, D. (2007). Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(1), 119-141.
30. Tadić, T. (2021). *Problemi u ponašanju djece iz perspektive stručnih suradnika doma za odgoj djece i mladeži* (Doctoral dissertation, University of Rijeka. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Pedagogy).
31. Vrselja, I. (2010). Etiologija delinkventnog ponašanja: Prikaz Pattersonove i Moffittine teorije razvojne psihopatologije. *Psihologijske teme*, 19(1), 145-168.
32. Vrselja, I., & Glavak Tkalić, R. (2011). Odnos između rizičnog i delinkventnog ponašanja, nekih obiteljskih kontekstualnih čimbenika i roditeljskih odgojnih metoda. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(1), 51-62.
33. Vrselja, I., Pandžić, M., & Ljubin Golub, T. (2018). The Effects of Ecological Family Disadvantage on Male and Female Adolescent Delinquency. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 27(3), 539-559.
34. Vuko, J. (2016). *Odnos rizičnog i delinkventnog ponašanja adolescenata i roditeljskog ponašanja* (Doctoral dissertation, University of Zadar. Department of Psychology).
35. Vuletić, A. (2012). *Spolne razlike u seksualno rizičnom ponašanju kod adolescenata* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology).

36. Wildeman, C. (2010). Paternal incarceration and children's physically aggressive behaviors: Evidence from the Fragile Families and Child Wellbeing Study. *Social Forces*, 89(1), 285-309.
37. Zloković, J., & Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12(1 (19)), 197-213.
38. Žeger, A. (2018). *Eksternalizirani i internalizirani problemi u ponašanju djeteta* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Teacher Education).